

Lär känna rättshaveristen. Socionomen, nr 8 2010

"Mitt liv har blivit förstört. Jag är utan arbete och utfattig. Min fru har lämnat mig och barnen vill inte träffa mig.

Men jag ger mig aldrig. Jag kräver min rättvisa. För trots allt kan inte mitt liv bli värre." (Ingress)

Utanför en lunchrestaurang i en stad i Mellansverige stod under några års tid dagligen en man och delade ut blad till gästerna. Pappret var välskrivet med minsta radavstånd och ord som löpte längst ut i marginalerna. Texten, som avslutades med dessa ord, var en mödosam redogörelse för hur mannen miste sitt jobb på restaurangen och aldrig fick komma tillbaka.

Berättelsen om människan som en gång utsattes för en oförätt men som aldrig kunnat lämna den bakom sig är rättshaveristens historia.

I världslitteraturen berättades den för första gången i Gamla testamenten om Job:

Jag är oskyldig!

Men mitt liv är meningslöst,

jag vill inte leva mer. Allt gör detsamma, därför säger jag:

Oskyldiga och skyldiga, han förgör dem båda.

När olyckan plötsligt dödar

hånler han åt de oskyldigas undergång

Världen är utlämnad åt en brottsling,

han gör dess domare blinda."

Job 9: 21-24

Rättshaverism som begrepp (UR)

Begreppet rättshaverist rymmer en viss osäkerhet i sig och är inte längre ett kliniskt begrepp även om det säkert lever kvar i vissa miljöer. Ordet förekommer mer ofta i massmedia och debatt. Man måste därför vara försiktig att peka ut en person som typisk rättshaverist. Inte minst då ordet fått en nedsättande klang och betydelse i vardagsspråket. I engelskan talar man om "dogmatist" som ger associationer till någon

ser på sin sak med nästan ett religiöst försanthållande. I tyskan finns begreppet Rechthaber – en som (anser sig) har rätt.

Eftersom denna term beskriver människor som har extremt svårt att acceptera ett negativt besked som går dem emot, är det viktigt att uppmärksamma dem i arbetets vardag.

Där samhället ser en omständlig och aggressivt påträngande människa med ett avvikande beteende, där ser den andre sig själv som en noggrann och uthållig person i kampen för rättvisa. Som psykoterapeut möter jag sällan rättshaveristen. I de fall psykoterapin blir framgångsrik har vi lyckats fokusera oss på mer på relationen och de känslor den andre lever med, än de kränkande händelser denne har att berätta om.

Rättshaveristen i socialtjänsten. (UR)

Det är framför allt i socialtjänstens arbete man möter rättshaveristen. Långvariga svåra situationer som åtföljs av återkommande negativa besked från socialtjänsten, kan bidra att en klient utvecklar ett rättshaveristiskt beteende. Men det är också socialtjänsten som till slut får "ta hand" om rättshaveristen i samhället, eftersom denne ofta agerar på ett sätt som leder till arbetslöshet, ekonomisk utarmning och social misär.

Den socialekreterare som följt en rättshaverist under lång tid, kan se hur den tragiska utvecklingen tagit sin början i en situation där man som myndighetsperson hade kunnat ge ett annat och bättre bemötande.

Eftersom socialtjänsten både får ta hand om rättshaveristen och samtidigt tvingas underhålla dennes inre värld med nya upplevda oförrätter, utvecklas lätt den andres ilska lätt till hat och hot mot myndigheten.

I en mindre stad är Sixten en välkänd person såväl hos arbetsförmedlingen, som på försäkringskassan och socialtjänsten. Sixten har under många år kämpat för sin rätt till ett arbete. Han menar dessutom att dessa tre berörda instanser hindrat honom från att få ett jobb. Arbetsförmedlingen har tidigare kodat Sixten som handikappad, vilket då gjorde honom kränkt och upprörd. Efter en tids kamp lyckades han få denna kodning upphävd. Att Sixten inte har ett jobb är därmed enskilda handläggares fel. De har alla blivit anmälda av Sixten till JK och JO. I socialtjänsten kan man se att Sixten har stora personliga problem att orka med ett vanligt arbete och man ställer sig frågan om Sixten har en

neuropsykiatrisk sjukdom som borde leda till andra åtgärder och ett annat stöd än ett jobb. Sixten kräver å sin sida att bli behandlad som alla andra, vilket handläggaren i socialtjänsten ser som att ställa överkrav på Sixten. Handläggaren överväger att ta upp med Sixten hans eventuella psykiska funktionshinder och föreslå en neuropsykiatrisk utredning. Men eftersom det skulle göra Sixten än mer kränkt och upprörd tvekar handläggaren om han ska våga säga det till honom. Handläggaren anar att det kommer att resultera i en mängd skrivelser, anklagelser och anmälningar.

Det är frestande att bli otydlig med besked och beslut i mötet med rättshaveristen. Som handläggare kan man lockas att skriva mer i sin egen dokumentation och journalanteckningar än vad man faktiskt säger till den andre.

En svårighet i kontakten med en person som Sixten är att det sällan går att etablera ett samarbete. Som handläggare vill man hjälpa och stödja den andre personen, men upplever att man möter en motståndare och antagonist.

Som handläggare kan man därmed få en tydlig uppfattning, som säkert är berättigad i många fall, att ett tillmötesgående och beviljande av rättshaveristens krav, inte leder till någon förbättring.

Äldreomsorgen (UR)

Det tycks som om varje miljö har sin speciella typ av rättshaverist. Inom äldreomsorgen händer det att barn till äldre och svårt sjuk förälder fastnar i denna position. När så föräldern blir svårt sjuk, ökar det vuxna barnets oro och ångest för separation, samtidigt som sjukdomen uppenbarar en möjlighet till ett övergripande ansvar och omsorg för föräldern som inte varit möjligt tidigare i livet. Har man dessutom en inre sårbarhet för att fastna i enstaka frågor, utvecklas ett hängivet engagemang för den sjuka föräldern som också medfört en kritisk och misstänksam hållning mot personalen inom vård och omsorg. Man upplever vårdpersonalen som konkurrenter i relationen till föräldern och börjar kritiskt granska vem man kan ha förtroende. Handgripligheter kan förekomma då dottern eller sonen kräver att vård och omsorg ska ske efter ett visst mönster.

Denna tragiska upptagenhet vid misstänksamhet leder tyvärr ofta till att relationen mellan anhörig och vård polariseras.

En dotter till en demenssjuk kvinna vistas dagligen hos sin mamma. Hon kräver aggressivt att mamma ska få dropp och behandling för svamp i munnen fastän läkaren sagt ifrån sådan behandling. Till slut gör man dottern trots allt till viljes, som dock inte visar någon uppskattning tillbaka.

När någon ska sköta mammans hygien granskar hon kritiskt det som sker och fäller kritiska kommentarer som personalen upplever som kränkande. Dottern gör anteckningar efter varje insats från personalen. Vid några tillfällen ställer hon sig i vägen och söker handgripligen hindra vissa av personalen att komma in till mamman.

Hon erbjuds av kuratorn att få flytta mamman till annat boende men vägrar.

Diagnos (UR)

Ur ett dynamiskt utvecklingspsykologiskt perspektiv kan man beskriva dessa människor som uppvuxna i en miljö som dels varit otrygg men som dels å andra sidan präglats av lydnad och prestation. Därmed utvecklas en affektladdad sårbarhet för situationer präglade av vanmakt, orättvisa och otrygghet.

Idag finns ingen exakt psykiatrisk diagnos för att beskriva rättshaveristen. I äldre psykiatrisk litteratur förekommer diagnosen Kverulansparanoia, som motsvarar begreppet rättshaverist. Enligt psykiatrikern Jan Otto Ottosson är kverulansparanoikerns personlighet *"präglad av aggressiv självhävdelse, parad med misstro mot auktoriteter och samhällets administration. Det är en man som håller på sin rätt, överklagar från instans till instans och som i avslag ser bevis på samhällets rutenhet och systematiska maskopi mot honom"* (Ottosson 423:1983).

Ett annat sätt att beskriva rättshaveristen är med begreppet personlighetsstörning. Vi får då tänka oss en kombination av narcissistisk och paranoid personlighetsstörning. Å ena sidan är man kränkt över att fått sin storhet åsidosatt. Å den andra sidan är man övertygad om att den insats som gjorts, det beslut som tagits eller det avslag som lämnats är felaktigt och manipulativt.

Den danske filosofen K E Løgstrup menade att när man börjar hata någon utvecklar man samtidigt en problematisk relation till denne. Rättshaveristen varken vill eller kan avsluta kontakten med den som gjort honom eller henne så upprörd.

På senare tid har jag hos psykiatriker mött funderingar om det man tidigare beskrivit som rättshaveristiskt beteende kan återspegla drag av Aspergers syndrom. Det smala

intresset för en enda sak i tillvaron och oförmågan att tolka och förstå andras känslor tycks tyda på ett samband. Psykiatrikern Susanne Bejerot skriver:

”Rättshaveri är påfallande vanligt inom aspergergruppen, vilket kan förklaras av en personlighet präglad av bristande sunt förnuft, pedantiskt regeltänkande, uttalad envishet och verbal begåvning. Inte sällan vinner de processerna” (Bejerot 3223:2004).

Psykologen Tony Attwood beskriver ett särskilt dilemma för personen med Aspergers syndrom: *”Anklagelsen att vara en allmän olägenhet har tenderat att förekomma när personen med Aspergers syndrom envetet har agerat utifrån en upplevelse av orättvisa i en dispyt med en annan person. Det har då handlat om en principalsak som har drivits så långt att den har blivit absurd eller lett till en konfrontation och stötande beteende”* (Attwood 394:2008).

Man bör dock vara varsam att koppla samman Aspergers syndrom med rättshaverism med tanke på den negativa klang ordet ”rättshaverist” fått.

Tecken på rättshaverism.(UR)

Att kämpa för sin rätt och rättighet är inte ett onormalt eller stort beteende, men kan mista sina rimliga proportioner. Den som har ett rättshaveristiskt beteende brukar stämma in på följande punkter:

Patos för rättvisan:

En djup känslighet för rätt och fel, sant och falskt. Bär på höga men rigida etiska krav. Har överklagat i alla tänkbara instanser, ibland ända fram till Europadomstolen.

Hängiven en enda sak:

Bär ofta med sig sin dokumentation i otaliga pärmar, vilken man gärna vill dela med sig av oavsett omgivningens intresse. Har en lång omständlig berättelse, som ofta tvångsmässigt måste berättas från början vid varje nytt tillfälle. Saknar känsla för proportioner. Men har också en sällsam blick för att peka ut verkliga brister och misstag i den miljö man kommunicerar med.

Aggressiv framtoning:

Reagerar med ilska om man blir avbruten. Aggressiv självhävdelse. Uttrycker sig i skrift ofta med aggressiva och kränkande metaforer. Kan bli hotfull och våldsam när man inte får gehör för sin sak

Förhandla (UR)

Eftersom samtalen med rättshaveristen lätt hamnar i låsta positioner med för och emot, ja eller nej, kan förhandling vara en framkomlig kommunikationsväg. Genom att få den andre att kompromissa, blir denne inte lottlös och har trots allt kunna påverka utgången, vilket ofta känns tillfredsställande för rättshaveristen:

På ett sjukhem har man vårdat en nittioårig kvinna fram till dess hon dog.

Dödsfallet var väntat och skedde värdigt och stillsamt. Därför blir förvåningen och frustrationen stor, då man förstår att kvinnans dotter anmält personalen

till Hälso- och sjukvårdens ansvarsnämnd. Dottern anser att mamman vanvårdats på avdelningen och i princip svultit ihjäl:

- Om min mamma inte fått ketogan skulle hon ha levt idag.

- Finns det något som skulle kunna få dig att känna dig mindre upprörd trots att det är som det är nu?

- Om jag bara fick träffa läkaren en gång till.

- Du har redan fått två möten med läkaren och nu vägrar hon träffa dig en tredje gång.

- Ja, hon påstod att jag hotade henne. Det är inte sant.

- Om jag ber att få ett samtal med henne och framför dina tankar och sedan tar kontakt med dig. Vad säger du om det?

- Ja finns det ingen annan väg så.

I samtalet med rättshaveristen är det konstruktivt att se vad "nödutgångarna" finns så att man inte låser sig i en diskussion med absoluta krav och bindande meningar. Det ökar möjligheten till en framgångsrik förhandling

Var noga med överenskommelse och dra nytta av dokumentation. (UR)

Genom att alltid hålla överenskommelse och inte slarva i rättshaveristens närhet, minskar man ibland det destruktiva beteendet. En ökad smidighet hos myndighet och vårdpersonal kan lindra rättshaveristens beteende. Rättshaveristen tycks ha en särskild

förkärlek till skrivna dokument. Genom att göra utdrag och sammanställningar ur journaler och dokumentation går det ibland att locka med den andre och fokusera samtalet på konstruktiva lösningar.

Inför ett möte då även socialkontorets chefska vara med har handläggaren tagit fram en sammanfattande statistik vad som gjorts för en klient genom de gångna åren. Denna statistik visar hur man ett antal gånger tillmötesgått klientens begäran, men att det alltid är denne själv som avbrutit varje försök med nytt boende. Allt finns redovisat med enkla diagram och staplar, brev och mejl och med hänvisning till datum för dokumentation. Ställd inför denna sammanfattning backar klienten och dennes ombud som istället ber om råd hur klienten nu ska bete sig framöver. Socialsekreterarens chef blir också stärkt i sin uppfattning och uppträder på ett tydligt sätt till sin handläggares stöd och försvar.

Rättshaverister som engagerar sig i andra klienter (UR)

God dokumentation är inte minst viktig i mötet med klientens ombud. Det är nämligen inte ovanligt att en klient med ett rättshaveristiskt personlighetsdrag ofta uppträder som ombud till andra klienter. Då jag under några år arbetade med personalvård och tillsyn i Svenska kyrkan, kunde jag se hur välkända "rättshaverister" i denna miljö ofta tog kontakt med präster som var föremål för tillsyn och erbjöd sina tjänster, vilket alltid försvårade kontakten med den som ärendet verkligen gällde.

För att motverka sådana destruktiva relationer kan en socialsekreterare som lyckats utveckla en god kontakt med rättshaveristen själv erbjuda att bli dennes tolk eller företrädare i olika sammanhang. Eftersom rättshaveristen lätt tar över och havererar ett möte kan någon som agerar ombud lyckas bättre att hitta bra lösningar och kompromisser.

Att bemöta med empati. (UR)

Rättshaveristen lever i ett eget skapat fängelse. Ensamhet och misär är ofta påtaglig. Och man har långt ifrån alltid blivit korrekt behandlad och bemött. Även denna person och personlighet har rätt till ett värdigt bemötande.

Genom att fokusera sig på rättshaveristens emotionella situation istället för att fortsätta en lönlös argumentation om logik och förnuft, kan man ibland komma den andre nära.

Kom också ihåg, att hur god kontakt man än lyckats skapa med rättshaveristen så har denne i grund och botten endast ögon för sig själv och sin egen sak.

En socialsekreterare som haft kontakt med en besvärlig klient under många år och lyckats lotsa denne genom många svårigheter, drabbas själv av cancer och kommer att vara sjukskriven under lång tid. Socialsekreteraren berättar detta för klienten, som blir upprörd. Men det som upprör klienten är att ingen nu kan föra hans talan för myndigheter. Utan att med ett ord beröra socialsekreterarens sjukdom ringer han några dagar senare hem till henne och kräver att hon ska engagera sig i ett avslag han nyss fått.

Närmare än så kanske man inte kan komma denna märkliga personlighet som lider så djupt utan att förstå det som sitt eget lidande, och som också vållar så mycket smärta och frustration hos handläggare, socialsekreterare och kuratorer. De sätter vår etiska professionalitet på djupa prov. Men det är också med ett gott etiskt bemötande man kan hjälpa dem vidare.

Jakob Carlander

Leg psykoterapeut, teologie licentiat.

Litteratur:

Attwood, Tony

2008

Den kompletta guiden till Aspergers syndrom. Cura.

Bejerot, Susanne

2004

Upprättelse! Diagnos kan bli vändpunkt för vuxna med ADHD/autismspektrumstörning. Läkartidningen 42, 2004

Ottosson, Jan-Otto

1983

Psykiatri. Almqvist & Wiksell.